

MEDDELANDEN

FRÅN

ÖSTERGÖTLANDS FORNMINNESFÖRENING

1909

UTGIFNA AF

O. KLOCKHOFF.

Sankt Staffan i Östergötland.

Några anteckningar

af

ANDREAS LINDBLOM.

Seden att med allehanda upptåg fira S:t Stefani dag den 26 december har varit vida utbredd i Sverige. Äfven uti vår hembygd ha för ej länge sedan män och kvinnor stigit upp i annandagsnattens mörker, vattnat och fodrat hästar och kreatur för att därpå från gård till gård "gå med ljusa stjärnan" och sjunga "ann dagsotta".

»Guds fred och god dag,
Kära far och mor!
Få vi hålla på er gård?»

Så sjöngs "Staffansvisan", hvarpå man trädde in med hälsningen

»Goder morgon, goder morgon...» (se nedan).

Efter förplägning med mat och dryck vandrade därpå den glada skaran vidare, sjungande

»Hafven tack för en redelig skänk!
Hafven tack! god natt!»

Så firades S:t Stefani dag enligt en Hällestad-bos beskrifning (i Österg. Dagblad, 296 B, ¹⁹/₁₂ 1907), och på ungefär samma sätt skedde Staffanssjungningen i andra öst-

götasocknar, t. ex. Askeby, där det gamla bruket ledde kvar ännu på 1860-talet.

Omkring trettio, till form och melodi mer eller mindre växlande Staffansvisor ha upptecknats från sydligaste Sverige ända till trakten af Luleå och publicerats å skilda ställen (Sv. Landsmålen, hos Geijer & Afzelius m. fl.) Då *ingen* af alla dessa visor — så vidt jag kunnat finna — med säkerhet härrör från Östergötland, torde möjligen nedanstående varianter äga något, åtminstone lokalt intresse. De ha af mig upptecknats i Askeby socken 1909.

Sankt Staffans visa:

var. I. *Andante* Arr. af A. Lindblom.

vers 3. Staf-fan var en stal-le-dräng, stal-le-dräng. Frisk' Er upp:
Han vatt-nar si-na få-lar fem, få-lar fem.

Gäller nu! Själf-ver ri-der Staf-fan. - In-gen da-ger sy-nes än på

him-me-len, u-tan ljusa stjärnan. Stjärnorna på himmelen, de blän-ka.

1. God morgon, käre fader!
— Fader —
Gud låt' Er vakna glader!
— Glader —
Frisk' Er upp! Gäller nu!

Själffver rider Staffan.
Ingen dager synes än
På himmelen,
Utan ljusa stjärnan.
Stjärnorna på himmelen
De blänka.

2. God morgon, kära moder!
— Moder —
Gud låt' Er vakna goder!
— Goder —
Frisk' Er upp!' etc.
3. Staffan var en stalleträng,
Han vattnar sina fålar fem.
4. Och två de voro röda,
De tjäna nog sin föda.
5. Och två de voro livita,
De ä hvarandra lika.
6. Den femte, han är appelgrå.
Den rider Staffan själffver på.
7. Och far han står vid bänken
Och skiftar juleskänker.
8. Och mor hon står vid spisen
Och skiftar julegrisen.
9. Och finns det piga i ert hus,
Hon ständar upp och tänder ljus.
10. Jag ser på eder skorsten hvit —
För eder dotter kom jag hit.
11. Jag ser på eder skorsten grå,
Att kaffepannan, hon är på.
12. Jag ser på eder fönster blank,
Att här finns brännvin och ingen lank.
13. Jag står ej längre utför knut,
Jag tror, det tjälas i min trut.
14. Jag står ej längre utför vägg,
— Utför vägg —
Jag tror, det tjälas i mitt skägg.
— i mitt skägg —
Frisk' Er upp! Gäller nu!
Själffver rider Staffan.

Ingen dager synes än
På himmelen,
Utan ljusa stjärnan.
Stjärnorna på himmelen
De blänka.

var. II. *f* *Andante.*

vers 1. God mor-gon kä-re fa-der! För re-de-li-ga män. Gud
låt' Er vak-na gla---der! Dä in-gen da-ger än. In-gen
da-ger sy-nes än, in-gen må-ne ty-ser än. För
stjär-nor-na på him-me-len de blän---ka,

1. God morgon, käre fader!
— För redeliga män —
Gud låt' Er vakna gläder!
D'ä ingen dager än.
Ingen dager synes än,
Ingen måne lyser än.
För stjärnorna på himmelen
De blänka.

2—14, Se var. I, med undantag för omkvädet.

Hälsningssång (med obetydlig ändring, brukad äfven på
nyårs- och trettondedagarna):

Allegretto. *mf*

vers 1. Go-der morgon, goder morgon, båd' kvinnor och män! Som husbond och
matmor och pi-ga och dräng, som husbond' och matmor och pi-ga och dräng.

1. Goder morgon, goder morgon, båd' kvinnor och män! :
Som husbond' och matmor och piga och dräng. :;
2. Vi önskom Eder alla en fröjdefull jul! :
Från alla olyckor bevare Er Gud! :;

Frånsedt omkvädet i var. I, är Askeby-visan icke synnerligen originell. Den är mest besläktad med en uppteckning från Närke¹ och innehåller som vanligt utom den egentliga Staffansvisan åtskilliga "ad hoc" diktade verser.

Staffansforskningen har visat, att visornas Staffan Stalle-dräng icke är någon annan än Apostlagärningarnas helige diakon och protomartyr Stefanus. Då det å annandag jul var en gammal, utan tvifvel ursprungligen hednisk-germansk sed att öfva kappridt och andra med hästar sammanhängande bruk, kom dagens kristne patron, S:t Stefanus, så småningom att betraktas som hästarnas speciella skyddshelgon. Om honom sjöngs, kanske i samband med ofvan nämnda gamla plägseder, en visa, den egentliga Staffansvisan, ett bruk, som sedermera utvecklades i dramatisk riktning under inflytande från trettondedagsfirandet, hvilket i sin tur direkt härstammar från medeltidens kyrkliga skådespel, mysteriet. Visans framställning af hästpatronen Staffan som "stalledräng" och dess framhållande af "den ljusa stjärnan" beror på inverkan från en mycket populär legend, som låter Stefanus vara tjänare i Herodes' gård, då han en dag blir varse stjärnan från Bethlehem och förstår,

»att nu är profeten födder försann,
som världen skall frälsa och döma.»

I Östergötland blef Sankt Staffan föremål för särskild dyrkan i Flistads socken, hvars ännu kvarstående vackra 1100-talskyrka haft honom, den helige martyren, till skyddspatron. Härom har Broocman i sin bekanta *Beskrifning* (1760) att förtälja:

"På Wapnhusets hwälf öfwer stora Kyrkdörren står en Munckstils skrift, som wisar när Kyrkan blifwit hwälfd, så lydande:

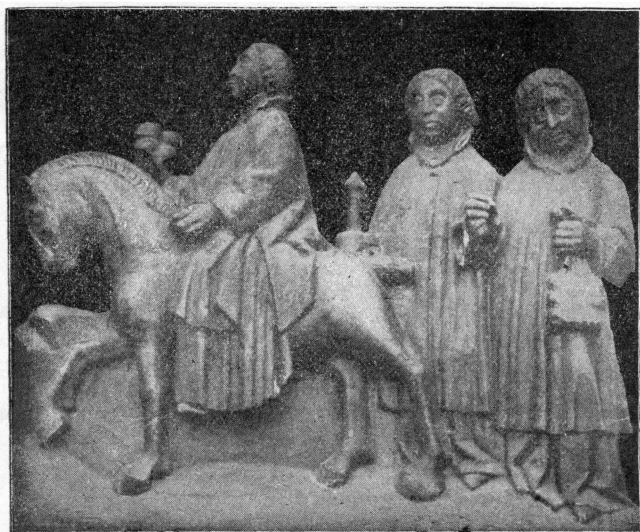
Ad honorem D:ni nostri Jesu Christi, & S:tæ Mariæ virginis & S:ti Stephani Martyris consummatæ sunt testudines istæ A:o Domini M. D. quinto, Domino Laurentio Alensi, in die S:ti Botholphi. Pax huic Domui.

Altartaflan är ifrån Påwetiden, och ses på henne Martyren S:t Stephans bild til häst, hwarförutan ock ett S:t Stephans beläte stådt i skilnaden mellan Choret och Kyrkan, til thes afledne Probststen och Kyrkoherden M. Andreas Duræus, tå han fann på brädet

¹) Feilberg, *Jul*, I, sid. 207.

under belätet gamla halförar, söm etc. gifna S Stephan till Offer för Häste-lycko, lät borttaga thetta belätet, til at förekomma sådan syndig widskepelse.”

Så långt Broocman. — Vid ett besök i Flistad för två somrar sedan fästes min uppmärksamhet på det af B. omtalade altarskåpet, nu flyttadt till vapenhuset. Det har ny-

Sankt Staffan. — Ur altarskåp i Flistads kyrka, Ög. —
Foto förf.

ligen omnämnts af C. R. af Ugglas,¹ som framhållit Staffansframställningens ikonografiska betydelse. — Skåpet är väl bibehållet. Dess samtliga bilder ha tyvärr blifvit ”bronserade”. Baldakinformen (tryckt kilbåge) och veckbehandlingen äro de samma som i lybeckerarbeten från 1475—1500. I corpus (storlek: 1,4 × 1,4 m.) förekomma två grupper, ”Marie kröning” och därunder den märkliga Staffansframställningen (icke Kristi inridande i Jerusalem, som en forskare förmenat!).

Rak rider Sankt Staffan, klädd i gyllene dalmatika och fotsid alba. Blicken är riktad mot himmelen. I högra handen håller han triumferande sitt martyriums troféer,

---

¹) I dennes recension af Roosval: *Legender och symboler...*, Nordisk Tidskrift 1909.

stenarna. Hästen är grå och passgångare. Till höger, alltså bakom hästen, tvänne män, också diakoner, båda med staf och bok. (Den enes staf är borta, så ock den andres vänstra hand med dess attribut, sannolikt bok). Möjligen äro dessa män ett par af de sex diakoner, som jämte Stefanus enligt Apg. 6 utvaldes att tjäna församlingen i Jerusalem.

Bildernas mästare är ingen stor konstnär. De båda ståendes hufvuden äro oproportionerligt stora. Håret är perukartadt, likt en tätt åtsittande hufva. Och "gångaren grå" är ju, trots sin så moderna svans, ingenting annat än en klumpig grälle af trä. — Men dräktbehandlingen är god, ansiktstypen är gripen ur lifvet, och framställningen i sin helhet präglas af en trohjärtad sanning.

Under medeltiden framställdes S:t Stefanus som en diakon i *stående* ställning med några stenar i handen. — I Uppsala domkyrka förekommer en skulpterad framställning af S:t Stefanus som Staffan Stalledräng, hvilken *ridande* tillbeder "den ljusa stjärnan".¹ Den är utförd o. 1350 och utgör liksom Flistad-bilden från medeltidens slut exempel på att en kraftig folkföreställning någon gång kunde göra sig gällande, en utbildad konsttradition till trots. Ty det är *hästpatronen*, som afbildats både i Uppsala-domen och den östgötska landskyrkan.

Broocmans uppgift om Flistadbornas offrande till Sankt Staffan har på ett märkligt sätt bekräftats. Vid en restauration af kyrkan 1836 påträffade man nämligen i sanden under korgolfvet en stor mängd mynt, hästskosöm, broddar m. m. Mynten, hvilka så när som på de äldsta ännu äro i behåll, gå fram till 1750-talet, sannolikt den tid, då prosten Duræi nitälskan vände sig mot "belätet?". Bland allmogen kvarlefver dock minnet af offerfester, som skulle hållits ännu i slutet af 1700-talet, vid hvilka man offrade för "hästlycka".²

Martyren Stefanus har sålunda som hästpatronen Sankt Staffan länge dyrkats af Östergötlands folk, och med ifver har man förlustat sig på hans dag. — Olaus Magnus, själf en fräjdad son af vår hembygd, skildrar i lib. I cap. XXIV

¹) J. Roosval, *Legender och symboler i Upsala domkyrkas koromgång*, sid. 44 ff.

²) D. var kyrkoherde i Ljung och Flistad 1722—58.

³) Dessa upplysningar ha godhetsfullt lämnats mig af kantor A. Hermansson, Flistad.

af sin bekanta *Historia de gentibus septentrionalibus* (Rom 1555), huru allmogen i olika landskap samlas den 26 december (Staffansdagen) till kappränning o. d. på isbelagda vattendrag.

Han tillägger: "Men ingenstädes i hela Norden försiggå dessa upptåg på isen med så lifligt deltagande som *bland östgötar och västgötar.*" (*Verum hæc spectacula nullibi frequentius in toto Septentrione super glaciem, quam apud Ostrogothos, ac Vestrogothos committuntur.*)

Kappränning på Staffansdagen.
(Ur Olaus Magni Historia).